

Den materielle drejning
Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur

Den materielle drejning

Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur

Martin Gregersen og Tobias Skiveren

University of Southern Denmark Studies in Scandinavian Languages and Literatures, vol. 134

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2016

Sats og tryk: Specialtrykkeriet Viborg A/S

Omslag: Ren jazz

ISBN: 978-87-7674-908-8

Bogen er udgivet med støtte fra:

Lillian og Dan Finks Fond

Institut for Kultur og Globale Studier, Aalborg Universitet

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst med Copydan

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

DK-5230 Odense M

Tlf. 65 50 17 40

www.universitypress.dk

Indholdsfortegnelse

Indgang	7
Den materielle drejning?	13
Natur og litteratur	27
Økokritik	29
Naturkonceptioner	33
Den harmoniske natur	34
Den dissonantiske natur	36
Naturfremstillinger	40
Naturen i litteraturen	45
Naturen i samtidslitteraturen	55
Teknologi og litteratur	75
Det posthumane	77
Teknologikonceptioner	82
Teknofobi	82
Teknofili	85
Teknologifremstillinger	89
Teknologien i litteraturen	93
Teknologien i samtidslitteraturen	99
Krop og litteratur	115
Kropsmaterialisme	117
Kropskonceptioner	121
Positive kropserfaringer	122
Negative kropserfaringer	124
Kropsfremstillinger	126
Kroppen i litteraturen	129
Kroppen i samtidslitteraturen	134
Udgang	153

Anvendt litteratur	159
Faglitteratur	159
Skønlitteratur	170
Noter	173

Indgang

Det er næppe til ære for mig,
at elleve himmelblå engelskræs
hver dag stiller sig op i den stride blæst
og uafbrudt nikker velkommen,
velkommen på strandstien. Men jeg
nikker alligevel høfligt igen,
og begynder min vandring langs havet. (Mathiesen 2013b: upag.)

Eske K. Mathiesens poesi er en småtteriernes poesi. Erfaringshorisonten er altid diminutiv, ikke sublim, og stilen altid uprætentios, ikke storslået. Med ganske få virkemidler formår disse digte at åbne vores øjne for både den menneskelige og ikke-menneskelige verdens mirakuløse dybde og mangfoldighed. Mathiesen har altid sanseapparatet rettet mod de uanseelige og upåagtede fænomener og eksistenser, som han med sit skæve og humoristiske blik formår at give ny værdi og vitalitet. I dette forfatterskab gøres det ordinære ekstraordinært.¹ Digtene slår hul i eller tvister vores vanemæssige forestillinger, så vi efter endt læsning sidder tilbage med en ny forståelse af os selv og vores omgivelser. Det citerede digt fra samlingen *Edderkoppen* (2013) er ingen undtagelse. Her viser Mathiesen os, hvordan de umiddelbart allermest betydningsløse handlinger kan indeholde kimen til de allermest betydningsfulde ændringer. Hvor vores moderne, industrialiserede og højteknologiske civilisation er kendetegnet ved et instrumentaliserende og underkastende naturforhold, eksponerer denne poesis subtile billeder omvendt et høfligt et af slagsen: Bare fordi naturen fremstår som noget principielt andet, der ikke sådan lige er til at forstå og kommunikere med, så behøver man ikke af den grund at være arrogant og besidderisk. Naturen er ikke til for menneskets skyld („Det er næppe til ære for mig“), men har tværtimod sit eget selvstændige liv („stiller sig op i den stride blæst/ og uafbrudt nikker velkommen“), som man ligesom digtets lyriske jeg bør møde med høflighed og respekt („Men jeg/ nikker alligevel høfligt igen“). De fra en umiddelbar betragtning besjælede engelskræs skal derfor heller ikke læses som projektioner

af jegets indre forfatning, men som en demonstration af naturens egenrådige vilje og liv. Uagtet det lyriskes jeks tilstedeværelse står de elleve engelskgræs standhaftigt på deres plads langs havet som små, kommunikerende væsner, der lever deres egne tilværelser hinsides den menneskelige sfære. Forekommer digtet på denne baggrund med dets på én gang poetiske, humoristiske og hverdagslige sprog stadigt uskyldigt legende, har man imidlertid ikke fanget pointen. Mathiesens poesi tilbyder et blik, der har stærke økopolitiske konsekvenser.²

Så vidt Mathiesens økopoesi. Nu noget helt andet (Lund 2002: upag.):

Fremtiden: der vil komme forbindelse mellem hjernerne //
ser hinanden // herunder skyld // drømmer sammen //
ultimativ sammenslutning //
kapacitet i form af hinandens hukommelse
// husker sammen // (en anden form for sex(()))

Allerede titlen på Eli I. Lunds sci-fi-digtsamling *Jeg vil have sex med en kvinde fra fremtiden* (2002) peger på, at vi her har at gøre med tekster, der fremviser en alt andet end genkendelig samtid. I stedet præsenterer Lund os for en lang række viltre scenarier fra den fjerne fremtids fuldstændigt ukendte terræn, hvor alt er fremmed og intet som det plejer – og da slet ikke mennesket. Hvis den herskende (cartesianske) menneskeopfattelse forstår bevidstheden som en selvberoende, unik og universel størrelse, lyder der fra digtets spåkugle en helt anden historie: Med fremtidens teknologiske udvikling vil det blive muligt at sammensmelte bevidstheder ved at forbinde ellers adskilte hjerners materialiteter („der vil komme forbindelse mellem hjernerne“). Det traditionelle autonome menneske, der opfatter sig selv som adskilt fra sine omgivelser, afløses således af en langt mere udflydende og kollektiv skabning, der ikke længere kan kaldes et individ, for så vidt man altså har dette ords etymologiske rødder i det latinske ord for „udeelig“ in mente.³ For hos I. Lund er dét netop, hvad menneskets erfaringsverden bliver: *delt*. Teknologiens materielle interventioner gør menneskekroppens subjektive erfaringer intersubjektive. Indbildningskraften („drømmer sammen“), erindringskapaciteten („husker sammen“) og de etiske forpligtelser („herunder skyld“) folder sig ud på helt nye måder – ligesom kærlighedslivet heller ikke er det samme („en anden form for sex“). Erotikken handler i digtet ikke længere om et afgrænset subjekts møde med den Anden, den fremmede krop,

netop fordi bevidsthedernes fusion gør, at den fremmede krop ikke længere er helt fremmed. Er det erotiske liv, vi har begreb om i dag, kendetegnet ved en intim korporlig omgang, så er der i denne fremtidsvision snarere tale en cerebral forening. Måske er det den romantiske tanke om en åndelig sammensmeltning i platonisk kærlighed, der i fremtiden vil få sin hyperteknologiske renæssance („ultimativ sammenslutning“)? Under alle omstændigheder udkaster digtet en vision, hvor teknologiens materielle indgreb påvirker og ændrer vores mentale og sociale liv, i så stor en udstrækning at man kan spørge, om det stadig giver mening at kalde det „menneskeligt“? Dét, I. Lund viser os, er en verden *efter* humanismens menneske: en posthuman verden, hvis vilkår hviler på teknologiens præmisser.

Men lad os for nuværende forlade I. Lunds posthumane visioner og vende blikket en tredje vej (Olsen 2012: 28):

At et tab er et nederlag, det
faktum at ethvert tab er forbundet med RED og smurt
ind i RED, lige meget hvor smukt det bæres.

Ursula Andkjær Olsens poesi er måske mest af alt kendt – eller berygtet – for den ironisk-kritiske legen med og spillet på genkendelige og hævdede diskurser, der gør sig gældende i hendes mange store flerstemmige intertekstualitets-mash-ups. Men i *Det 3. årtusindets hjerte* (2012) tilføjes denne sprogbevidste og -kritiske modus en særlig pågående kropslighed, når vi her hører om det følelsesliv, der kan opstå, når en kvindekrop pludselig aborterer. Nu er det i lige så høj grad den kropumulige krop og alt det, den indeholder og udskiller, der betyder noget, som det er begrebernes og diskursernes sammenstød. I den henseende er det citerede digt symptomatisk. Mens poststrukturalistisk feminismeteorier længe har favoriseret de diskursive strukturers betydningspotentiale, sætter digtets skildringer af den kødelige krops selvstændige ageren en helt anden dagsorden. For uagtet hvordan digtets kvinde forsøger at bære abortoplevelsen, er og bliver den materielle krops spontane udstødelse af fostret uvægerligt et nederlag for hende („At et tab er et nederlag“ og „lige meget hvor smukt det bæres“). Lige gyldigt hvor meget hun gør modstand mod kroppen, producerer den her en alarmerende og sorgfuld erfaring af det rindende blods grusomhed. Andkjær Olsens abortpoesi handler med andre ord mindre om, hvordan aborten italesættes, og mere

om, hvordan dens pludselige handlinger erfares. Ganske vist foretager digtet en sproglig forskydning i dets brug af det engelske og versalerede „RED“, men når Andkjær Olsen anvender dette ord, og ikke en mere direkte formulering, skal det snarere læses som en nødvendig eufemisme, hvis distancerende og formildende effekt gør det muligt for kvinden overhovedet at tale om den spontane abortblødning, som ordet henviser til („ethvert tab er forbundet med RED og smurt/ ind i RED“). Her opleves kroppen nemlig langt fra som en passiv og neutral størrelse, som vi kan forme diskursivt fuldstændig efter forgodtbefindende, men som forfærdeligt kød, der gør modstand: Hos Andkjær Olsen slår kroppen tilbage i en højtråbende kropsmaterialistisk gestus.

De læsninger, vi her har skitseret, kan i udgangspunktet forekomme vidt forskellige. Den ene arbejder med fremstillinger af naturforhold og -opfattelser, den anden med forestillinger om teknologiens af- eller udvikling af mennesket, mens det for den tredje er idéer om kroppens fakticitet og genstridighed, der er omdrejningspunktet. Imidlertid har læsningerne alle det tilfælles, at de trækker på tankegods, der sigter mod at tildele fornyet opmærksomhed til spørgsmålet om, hvad materialiteten er og gør. Informeret af økokritiske, posthumanistiske og kropsmaterialistiske idéer resonerer de med en række tankegange, der under overskriften „den materielle vending“ i øjeblikket udøver stadig mere indflydelse.⁴

„Den materielle vending“ skal forstås som en paraplybetegnelse for en variation af forskellige teoridannelser, der særligt siden slut-90'erne er vokset frem indenfor især videnssociologiske, kønsteoretiske og filosofiske felter, hvor retninger som „new materialism“, „material feminism“, „object-oriented ontology“ og „actor-network theory“ har gjort deres indtog.⁵ Vendingen udgør altså ikke en samlet selvproklameret bevægelse, og dens parallelle teorier afviger da også fra hinanden på flere punkter. Men samtidig forenes vendingens mange projekter i en overordnet fælles bestræbelse på at levere en alternativ forståelse af materialiteten, der kan fungere som en art korrektiv til den orientering mod sprog, diskurs og kultur, som bl.a. poststrukturalistiske tankegange har eksponeret. På kortform lyder den materielle drejnings grundlæggende budskab, at materialiteten i alle dens naturlige, teknologiske og kropslige varianter ikke bare er en passiv og neutral størrelse, som sproget og diskurserne kan manipulere efter behag – sådan som indflydelsesrige konstruktivistiske dikta har givet indtryk af – men omvendt en aktiv og genstridig

kraft, der selv betyder noget. Eller sagt med de tre omtalte digte: Eske K. Mathiesens natur, Eli I. Lunds teknologi og Ursula Andkjær Olsens krop manipulerer mindst lige så meget med mennesket, som mennesket manipulerer med det.

Men hvad er helt præcist forholdet mellem økokritikken, det posthumane, kropsmaterialismen og den overordnede materielle vending – og ikke mindst: Hvilke implikationer har disse teoretiske bevægelser for vores litteraturkritiske virke? Sådan lyder denne bogs indledende undren.⁶ Det overordnede sigte med dette afsæt er at udforske de potentialer, som denne tankeformation tilbyder dansk litteraturvidenskab. Mere specifikt undersøger bogen, hvad disse perspektiver, der i stadigt stigende omfang gør deres indtog i humaniora, kan fortælle os om det fokus på natur, teknologi og krop, som vi lige nu ser i dansk samtidslitteratur, sådan som den skrives af blandt andre Peter Adolphsen, Theis Ørntoft, Rasmus Halling Nielsen, Kaspar Colling Nielsen, Kristian Byskov, Glenn Christian, Olga Ravn, Mette Moestrup og Harald Voetmann, som vi alle (med mange flere) vil vende tilbage til – og selvfølgelig Eske K. Mathiesen, Eli I. Lund og Ursula Andkjær Olsen, som vi lige har stiftet bekendtskab med. Dette sker ud fra den betragtning, at vi ved at overføre og samtænke teoretiske idéer og begreber, der ikke i forvejen tilhører litteraturvidenskaben, kan nuancere, udvide og udfordre gældende læsestrategier og forhåbentlig bidrage til etableringen af en alternativ tilgang, hvor perspektivet på teksten er et andet end det traditionelle. Eller kortere: Vores håb er, at en ny orientering mod materialiteten vil medføre en tilsvarende ny orientering mod teksterne.

Bogen vil falde i tre dele: Først finder man en introduktion til den materielle vendings idéunivers med nedslag i centrale teoridannelser. Derefter følger en kortlægning af hhv. naturen, teknologien og kroppen i litteraturen i separate afsnit, der hver indeholder såvel teoretiske rammesætninger (økokritikken, det posthumane og kropsmaterialismen) som konkrete læsninger af danske litterære værker af både ældre og nyere dato. Og endelig afsluttes bogen med en opsamlende refleksion over disse strømningers indbyrdes forskelle og ligheder samt ikke mindst et blik på den rolle, litteraturen kan spille i udforskningen og udbredelsen af den materielle vending.